

**MINISTARSTVO POLJOPRIVREDE, ŠUMARSTVA I VODOPRIVREDE
UPRAVA ZA BEZBJEDNOST HRANE, VETERINU I FITOSANITARNE
POSLOVE**

PREDLOG

**INOVIRANI PLAN UPRAVLJANJA NUSPROIZVODIMA
ŽIVOTINJSKOG PORIJEKLA KOJI NIJESU
NAMIJENJENI ISHRANI LJUDI
SA AKCIONIM PLANOM
2025 - 2030**

SADRŽAJ

UVOD	3
1.1. Zakonodavni okvir.....	4
1.2. Odgovornosti/nadležnosti ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede/Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove.....	5
1.3. Organizacija uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove.....	6
1.4. Nusproizvodi po kategorijama i način postupanja.....	7
1.5. Trenutno stanje.....	10
2. PLAN UPRAVLJANJA NUSPROIZVODIMA ŽIVOTINJSKOG PORIJEKLA11	
2.1. Ocjena stanja upravljanja nusproizvodima.....	11
2.1.1. Trenutna situacija u vezi sa ABP sektorom.....	12
2.1.2. Akteri.....	13
2.1.3. Procjena ABP dobijenih u objektama koji prerađuju hranu životinjskog porijekla.....	13
2.1.4. ABP proizvodi od uginulih životinja.....	15
2.1.5. Rizik od BSE sa relevantnim uticajem na količinu ABP.....	15
2.2. Ciljevi upravljanja nusproizvodima.....	15
2.3. Mjere u upravljanju nusproizvodima sa dinamikom realizacije.....	16
2.4. Okvirna finansijska sredstva za realizaciju plana.....	17
2.5. Razvijanje javne svijesti o upravljanju nusproizvodima.....	20
2.6. Način realizacije i subjekti odgovorni za realizaciju.....	21

SKRAĆENICE

UBHVFP - Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
MPŠV - Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MEORS - Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera
ABP - Nusproizvodi životinjskog porijekla
FBO - Subjekti u poslovanju hranom
ZOV - Zakon o veterinarstvu
ZOZDŽ - Zakon o zaštiti i dobrobiti životinja
ZOBH - Zakon o bezbjednosti hrane
SRM - Specifični rizični materijal
BSE - Bovina spongiformna encefalopatija
MANCP - Višegodišnji nacionalni kontrolni plan
SPO - Standardne operativne procedure

UVOD

Svako lice dužno je da primjenjuje mjere radi zaštite životne sredine od štetnih uticaja povezanih sa uzgojem, držanjem i prometom životinja, sa proizvodnjom i prometom proizvoda životinjskog porijekla, hrane za životinje i nusproizvodima, kao i prilikom sprečavanja pojave, širenja, suzbijanja i iskorjenjivanja zaraznih bolesti životinja.

Svako lice dužno je da postupa sa nusproizvodima, izlučevinama životinja, otpadom i otpadnim vodama u skladu sa zakonom o veterinarstvu i propisima o bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine.

Zabranjeno je bacati leševe životinja u rijeke, jezera, more ili druge vodene tokove ili odvođe ili ih ostavljati na putevima, drugim javnim površinama, otvorenom prostoru, u šumama ili na drugom mjestu.

Nusproizvodi životinjskog porijekla su cijela tijela ili djelovi životinja, proizvodi životinjskog porijekla ili drugi proizvodi dobijeni od životinja koji nijesu namijenjeni ishrani ljudi, uključujući jajne ćelije, embrione i sjeme;

Dobijeni proizvodi su proizvodi dobijeni postupkom obrade, odnosno prerade nusproizvoda životinjskog porijekla;

U skladu sa Zakonom o veterinarstvu ("Sl. list Crne Gore" br. 30/12, 48/15, 52/16, 43/18 i 84/24), Vlada donosi Plan upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla koji nijesu namijenjeni ishrani ljudi, na period od pet godina.

Upravljanje nusproizvodima vrši se u skladu sa planom upravljanja nusproizvodima.

Plan upravljanja nusproizvodima sadrži:

- 1) ocjenu stanja upravljanja nusproizvodima;
- 2) ciljeve upravljanja nusproizvodima;
- 3) mjere u upravljanju nusproizvodima sa dinamikom realizacije;
- 4) okvirna finansijska sredstva za izvršavanje plana;
- 5) način realizacije i subjekte odgovorne za realizaciju;
- 6) razvijanje javne svijesti o upravljanju nusproizvodima.

1.1. ZAKONODAVNI OKVIR

- **Zakon o veterinarstvu** ("Sl. list CG" br. 30/2012, 48/2015, 57/2015 - drugi zakon, 52/2016 i 43/2018)

Ovim Zakonom propisane su mjere za veterinarsku zaštitu životne sredine, zabrana upotreba određenih nusporizvoda za ishranu životinja, upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla koje obuhvata zahtjeve za privremeno čuvanje, sakupljanje i preradu ili uništavanje nusproizvoda, naknade, obaveze lokalne uprave, kao i uslove za objekte za nusproizvode.

- **Pravilnik o klasifikaciji i postupanju sa nusproizvodima životinjskog porijekla, higijensko i veterinarsko-zdravstvenim uslovima za nusproizvode**¹ ("Sl. list CG" br. 8/2020)

Ovim pravilnikom propisuje se klasifikacija, upravljanje, odnosno postupanje, metode prerade, higijensko i veterinarsko-zdravstveni uslovi za nusproizvode životinjskog porijekla i proizvode dobijene od nusproizvoda koji nijesu namjenjeni ishrani ljudi, higijensko i veterinarsko-zdravstveni i drugi uslovi za objekte za sakupljanje, prevoz i korišćenje nus proizvoda.

U ovaj pravilnik prenesena je Uredba (EZ) br. 1069/2009 Evropskog parlamenta.

- **Pravilnik o higijenskim, veterinarsko-zdravstvenim i drugim uslovima za nusproizvode i objekte za preradu ili uništavanje nusproizvoda životinjskog porijekla**² ("Sl. list CG", br. 45/15 i 8/2020)

Ovim pravilnikom propisuju se higijenski, veterinarsko-zdravstveni i drugi uslovi za nusproizvode životinjskog porijekla (u daljem tekstu: nusproizvodi) i proizvode dobijene od nusproizvoda, za objekte za preradu ili uništavanje, sakupljanje i prevoz nusproizvoda, sadržaj zahtjeva za izdavanje odobrenja, odnosno upis u registar odobrenih objekata, dokumentaciju koja se prilaže uz zahtjev, sadržaj i način vođenja registra, količine i način odlaganja nusproizvoda zakopavanjem ili spaljivanjem i uslove za stočna groblja ili jame-grobnice.

U ovaj pravilnik prenesena je Uredba Komisije (EZ) br. 142/2011 Evropskog parlamenta.

- **Pravilnik o mjerama za sprječavanje pojave, otkrivanje, suzbijanje i iskorjenjivanje transmisivnih spongioformnih encefalopatija** ("Sl. list CG", br 54/15, 2/2019 i 114/2022)

Ovim pravilnikom definiše se specifični rizični material (SRM), način odstranjivanja i postupanja.

U ovaj pravilnik prenesena je Uredba Komisije (EZ) br. 999/2001 Evropskog parlamenta.

- **Zakon o bezbjednosti hrane** ("Službeni list CG", broj 57/15)

- **Pravilnik o službenim kontrolama proizvoda životinjskog porijekla namijenjenih ishrani ljudi** ("Sl. list CG", br. 27/16)

Ovim pravilnikom propisuje se način vršenja službenih kontrolama proizvoda životinjskog porijekla namijenjenih ishrani ljudi uključujući i način vršenja službenih kontrola nusproizvoda životinjskog porijekla koji nijesu namijenjeni ishrani ljudi.

Neophodno je kontinuirano usaglašavanje nacionalnih sa EU propisima.

¹ Regulativa (EZ) br. 1069/2009

² Regulativa (EZ) br. 142/2011

1.2. ODGOVORNOSTI/NADLEŽNOSTI MINISTARSTVA POLJOPRIVREDE, ŠUMARSTVA I VODOPRIVREDE – UPRAVA ZA BEZBJEDNOST HRANE, VETERINU I FITOSANITARNE POSLOVE

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede nadležno je za:

- donošenje planskih dokumenta i propisa u oblasti nusproizvoda životinjskog porijekla.

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove je nadležna za izvršavanje sljedećih poslova:

- priprema i donošenje propisa, vodiča, instrukcija, uputstava iz oblasti nusproizvoda i kontinuirano usaglašavanje nacionalnih sa EU propisima u oblasti kojom se uređuje upravljanje nusproizvodima;
- registracija gazdinstava na kojima se drže i uzgajaju životinje i objekata za promet životinja;
- registracija/odobranje objekata za proizvodnju, preradu i distribuciju proizvoda životinjskog porijekla;
- registracija/odobranje objekata za sakupljanje, prevoz, obradu, preradu, skladištenje nusproizvoda životinjskog porijekla;
- organizacija i sprovođenje službene kontrole u objektima za sakupljanje, obradu, preradu i skladištenje nusproizvoda životinjskog porijekla u skladu sa zakonom, odnosno po Planu službene kontrole (višegodišnji i godišnji) i utvrđenim procedurama³;
- obavljanje službenih kontrola i nadzora rukovanja nusproizvodima životinjskog porijekla i dobijenim proizvodima kroz višegodišnji nacionalni program kontrole, uzimanjem u obzir poštovanje smjernica za dobru praksu prilikom obavljanja službenih kontrola;
- definisanje postupaka za tretman nusproizvoda uključujući pravila koja se tiču referentnih metoda za mikrobiološke analize u skladu sa Pravilnikom o klasifikaciji i postupanju sa nusproizvodima životinjskog porijekla, higijensko i veterinarsko-zdravstvenim uslovima za nusproizvode ("Sl. list CG" br. 8/2020)⁴;
- predviđanje detaljnih postupaka iz Pravilnika o klasifikaciji i postupanju sa nusproizvodima životinjskog porijekla, higijensko i veterinarsko-zdravstvenim uslovima za nusproizvode ("Sl. list CG" br. 8/2020), uključujući pravila koja se tiču referentnih metoda za mikrobiološke analize;
- definisanje uslova za promet nusproizvoda životinjskog porijekla;
- priprema Plana upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla.

³ Regulatorna (EZ) 882/2004

⁴ Regulatorna (EZ) 1069/2009

1.3. ORGANIZACIJA UPRAVE ZA BEZBJEDNOST HRANE, VETERINU I FITOSANITARNE POSLOVE

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove stoji se iz tri sektora, i to:

1. Sektor za bezbjednost hrane
2. Sektor za veterinu
3. Sektor za fitosanitarne poslove

1. Sektor za bezbjednost hrane

U Sektoru za bezbjednost hrane vrše se poslovi iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti bezbjednosti hrane, hrane za životinje i nusproizvoda životinjskog porijekla, poljoprivrede, tržišnih standarda, GMO, sredstava za zaštitu bilja, organizuju i sprovode službene kontrole/inspekcijski nadzor hrane, hrane za životinje i nusproizvoda životinjskog porijekla u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima.

Sektor za bezbjednost hrane se sastoji od četiri odsjeka:

- Odsjek za bezbjednost hrane životinjskog porijekla;
- Odsjek za bezbjednost hrane neživotinjskog porijekla;
- **Odsjek za hranu za životinje i nusproizvode životinjskog porijekla;**
- **Odsjek za Inspekciju za hranu.**

2. Sektor za veterinu

U Sektoru veterine se vrše poslovi iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti veterinarstva, identifikacije i registracije životinja, zaštite dobrobiti životinja, veterinarskih lijekova, poljoprivrede, tržišnih standarda i organizuje i sprovode službene kontrole/ inspekcijski nadzor u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima.

Sektor za veterinu se sastoji od četiri odsjeka:

- Odsjek za zdravlje, zaštita dobrobiti životinja i identifikacija i registracija životinja;
- Odsjek za međunarodni promet;
- Odsjek za veterinarsku djelatnost, veterinarske lijekove, antimikrobnu rezistenciju i monitoring rezidua;
- **Odsjek za veterinarsku inspekciju.**

3. Sektor za fitosanitarne poslove

U Fitosanitarnom sektoru se vrše stručni i upravni poslovi iz nadležnosti Uprave utvrđene zakonima iz oblasti zdravstvene zaštite bilja, sredstava za zaštitu bilja, sredstava za ishranu bilja, sprječavanja zloupotrebe droga, sjemenskog materijala, sadnog materijala, GMO, zaštite biljnih sorti, biljnih genetskih resursa, bezbjednosti hrane, organizuje i sprovodi službene kontrole/inspekcijski nadzor u skladu sa ovlašćenjima utvrđenim ovim i drugim zakonima.

Sektor za fitosanitarne poslove se sastoji od četiri odsjeka:

- Odsjek za zdravstvenu zaštitu bilja;
- Odsjek za promet i sertifikaciju sjemena i sadnog materijala, GMO, zaštitu biljnih sorti i biljni genetički resursi;
- Odsjek za promet i registraciju sredstava za zaštitu i ishranu bilja;
- Odsjek za fitosanitarnu inspekciju.

Veterinarska služba obuhvata ovlaštene vršioce javnih poslova:

- Specijalističku veterinarsku laboratoriju;
- Ovlaštene veterinarske ambulante.

Specijalistička veterinarska laboratorija ovlaštena je, u skladu sa Zakonom o veterinarstvu, da vrši laboratorijsku dijagnostiku zaraznih i parazitskih bolesti, kao i mikrobiološko ispitivanje hrane životinjskog porijekla i hrane za životinje životinjskog porijekla.

Veterinarske ambulante ovlaštene su da vrše javne poslove, u skladu sa Zakonom o veterinarstvu, koji se odnose na otkrivanje, suzbijanje, i iskorjenjivanje zaraznih i parazitskih bolesti životinja.

Ovlašteni veterinari, odnosno ambulante u kojima su zaposleni, u skladu sa Zakonom o veterinarstvu, vrše poslove službenih kontrola - pregleda životinje prije i poslije klanja i svježeg mesa u odobrenim objektima (*ante mortem i post mortem*) i kontrolu razvrstavanja i označavanja nusproizvoda u objektima za klanje.

1.4. NUSPROIZVODI PO KATEGORIJAMA I NAČIN POSTUPANJA

U skladu sa Pravilnikom o klasifikaciji i postupanju sa nusproizvodima životinjskog porijekla, higijensko i veterinarsko-zdravstvenim uslovima za nusproizvode ("Sl. list CG" br. 8/2020) nusproizvodi životinjskog porijekla se prema stepenu rizika za javno zdravlje i zdravlje životinja razvrstavaju u nusproizvode kategorije 1, 2 i 3.

Tabela 1. Nusproizvodi po kategorijama i način postupanja

NUSPROIZVODI - KATEGORIJA 1
<p><i>Kategorija 1 obuhvata sljedeće nusproizvode:</i></p> <ol style="list-style-type: none">1) čitava tijela i sve djelove tijela, uključujući kožu:<ul style="list-style-type: none">- životinja kod kojih postoji sumnja ili službena potvrda prisustva TSE;- usmrćenih životinja tokom sprovođenja mjera za sprečavanje širenja, suzbijanje i iskorjenjivanje TSE,- kućnih ljubimaca i životinja iz zooloških vrtova i cirkusa, životinja za proizvodnju i divljih životinja;- eksperimentalnih životinja;- divljih životinja kod kojih postoji sumnja ili potvrda prisustva zarazne bolesti koja se može prenijeti na ljude ili životinje;2) tkiva i organa kao specifični rizični materijal, u skladu sa propisom kojim je uređeno otkrivanje i suzbijanje TSE, kao i čitava tijela ili djelove tijela uginulih životinja koji u vrijeme njihovog uklanjanja i/ili zbrinjavanja sadrže specifični rizični materijal;3) koji su dobijeni od životinja koje su bile podvrgnute nepropisnom liječenju ili su im date nedozvoljene supstance ili proizvodi;4) koji sadrže ostatke drugih supstanci i kontaminenata životne sredine u skladu sa propisom kojim su uređene rezidue kod živih životinja;5) koji su sakupljeni tokom prečišćavanja otpadnih voda iz:<ul style="list-style-type: none">- objekata za preradu nusproizvoda kategorije 1; ili- drugih objekata u kojima se odlaže specifični rizični materijal;6) ugostiteljski otpad iz prevoznih sredstava u međunarodnom prometu;7) mješavinu nusproizvoda kategorije 1 sa kategorijom 2 ili kategorijom 3 ili sa obje kategorije.
<p><i>Postupanje sa nusproizvodima Kategorije 1</i></p>

Sa nusproizvodima kategorije 1 postupa se na neki od sljedećih načina:

1) uništava se kao otpad spaljivanjem, i to:

- u neprerađenom stanju; ili
- nakon prerade sterilizacijom pod pritiskom, poslije čega se dobijeni materijal označava;

2) prerađuje se ili zbrinjava suspaljivanjem:

- u neprerađenom stanju; ili
- nakon prerade sterilizacijom pod pritiskom, a dobijeni materijal se označava;

3) prerađuje se sterilizacijom pod pritiskom, a ako je nusproizvod kategorije 1 ugostiteljski otpad uništava se zakopavanjem na odobrenoj deponiji:

- u neprerađenom ili prerađenom stanju koristi se kao gorivo za sagorijevanje;
- koristi se za proizvodnju kozmetičkih proizvoda, aktivnih implantibilnih medicinskih sredstva, medicinskih sredstva, in vitro dijagnostičkih medicinskih sredstva, veterinarskih lijekova, lijekova i drugih dobijenih proizvoda od nusproizvoda kategorije 1 u skladu sa posebnim propisom.

NUSPROIZVODI - KATEGORIJA 2

Kategorija 2 obuhvata sljedeće nusproizvode:

1) stajnjak, nemineralizovani guano i sadržaj digestivnog trakta;

2) koji su sakupljeni tokom prečišćavanja otpadnih voda iz:

- objekata za preradu nusproizvoda kategorije 2; ili
- objekata za klanje životinja u kojima se odlaže specifični rizični materijal;

3) koji sadrže rezidue dozvoljenih supstanci ili kontaminenata u skladu sa propisom kojim su uređene rezidue kod živih životinja;

4) koji nijesu bezbjedni za ishranu ljudi zbog prisustva stranih tijela u njima;

5) iz uvoza koji ne ispunjavaju propisane veterinarsko-zdravstvene uslove za uvoz i koji nijesu vraćeni zemlji izvoznici, osim nusproizvoda kategorije 1;

6) životinje i djelove životinja, i to:

- životinje koje su uginule, a nijesu bile zaklane ili usmrćene za ishranu ljudi, uključujući i životinje usmrćene radi iskorjenjivanja zaraznih bolesti;
- fetuse;
- jajne ćelije, embrione i sjeme za vještačko osjemenjavanje, koji nijesu namijenjeni za reprodukciju;
- uginulu živinu u jajetu.

7) mješavina nusproizvoda kategorije 2 sa nusproizvodima kategorije 3;

8) druge nusproizvode životinjskog porijekla, osim nusproizvoda kategorije 1 ili kategorije 3.

Postupanje sa nusproizvodima Kategorije 2

Sa nusproizvodima kategorije 2 postupa se na neki od sljedećih načina:

1) zbrinjava se kao otpad spaljivanjem, i to:

- u neprerađenom stanju, ili
- nakon prerade sterilizacijom pod pritiskom, nakon čega se dobijeni materijal označava;

2) prerađuje se ili zbrinjava suspaljivanjem ako je nus proizvod kategorije 2 otpad:

- u neprerađenom stanju ili
- nakon prerade sterilizacijom pod pritiskom, poslije čega se dobijeni materijal trajno označava;

3) odlaže se na odobrenu deponiju nakon prerade sterilizacijom pod pritiskom, nakon čega se dobijeni materijal označava;

4) koristi se za proizvodnju organskih đubriva ili oplemenjivača zemljišta koji se stavljaju na tržište, nakon prerade sterilizacijom pod pritiskom, poslije čega se dobijeni materijal trajno označava;

5) koristi se u proizvodnji komposta ili biogasa:

- u prerađenom stanju sterilizacijom pod pritiskom, nakon čega se dobijeni materijal trajno označava, ili
- u neprerađenom ili prerađenom stanju, ako se radi o stajnjaku, digestivnom traktu i sadržaju digestivnog trakta, mlijeku, proizvodima od mlijeka, kolostrumu, jajima i proizvodima od jaja, ako ne postoji opasnost za širenje naročito opasnih zaraznih bolesti;

6) nanosi se na zemljište u neprerađenom stanju, u slučaju stajnjaka, sadržaja digestivnog trakta koji je odvojen od digestivnog trakta, mlijeka, proizvoda od mlijeka i kolostruma, ako ne postoji opasnost za širenje naročito opasnih zaraznih bolesti;

7) silira se, prerađuje u kompost ili transformiše u biogas, ako se radi o materijalu koji potiče od vodenih životinja;

8) koristi se u neprerađenom ili prerađenom stanju, kao gorivo za sagorijevanje; ili

9) koristi se za proizvodnju kozmetičkih proizvoda, aktivnih implantabilnih medicinskih sredstva, medicinskih sredstva, in vitro dijagnostičkih medicinskih sredstva, veterinarskih lijekova, lijekova i drugih dobijenih proizvoda od nusproizvoda kategorije 2 u skladu sa posebnim propisom.

NUSPROIZVODI - KATEGORIJA 3

Kategorija 3 obuhvata sljedeće nusproizvode:

1) trup i djelove zaklanih životinja, a u slučaju divljači, trup i djelove trupova odstrijeljene divljači, koji su bezbjedni za ishranu ljudi, a koji iz komercijalnih razloga nijesu namijenjeni za ishranu ljudi;

2) trup i djelove trupa koji potiču od životinja zaklanih u klanici i za koje je pregledom prije klanja dozvoljeno klanje za ishranu ljudi, kao i trupove i djelove divljači odstrijeljene za ishranu ljudi, i to:

a) trupove ili tijela i djelove životinja koji su odbačeni kao nebezbedni za ishranu ljudi, ali ne pokazuju znake zaraznih bolesti koje se mogu prenijeti na ljude ili životinje;

b) glave živine;

c) kože životinja, uključujući ostatke od završne obrade, rogove i stopala, uključujući falange i karpalne, metakarpalne, tarzalne i metatarzalne kosti:

- životinja, osim preživara za koje je obavezno laboratorijsko ispitivanje na prisustvo TSE; i

- preživara koji su laboratorijski ispitani na prisustvo TSE i rezultat laboratorijskog ispitivanja je bio negativan;

d) svinjske čekinje;

e) perje;

3) koji potiču od živine i lagomorfa zaklanih na gazdinstvu i koji ne pokazuju znake zaraznih bolesti koje se mogu prenijeti na ljude ili životinje;

4) krv životinja koje nijesu pokazivale znake zaraznih bolesti koje se putem krvi mogu prenijeti na ljude ili životinje i koje su zaklane u klanici a nakon antemortem pregleda je dozvoljeno klanje za ishranu ljudi, i to:

- životinja, osim preživara za koje postoji obaveza laboratorijskog ispitivanja na prisustvo TSE, i

- preživara koji su laboratorijski ispitani na prisustvo TSE i rezultat laboratorijskog ispitivanja je bio negativan;

5) koji potiču iz objekata za proizvodnju proizvoda namijenjenih za ishranu ljudi, uključujući odmašćene kosti, čvarke i mulj iz centrifuge ili separatora prilikom prerade mlijeka;

6) proizvode životinjskog porijekla ili hranu koja sadrži proizvode životinjskog porijekla koja više nije namijenjena za ishranu ljudi iz komercijalnih razloga, poteškoća u proizvodnji, grešaka u pakovanju ili drugih nedostataka koji ne predstavljaju rizik za zdravlje ljudi ili životinja;

7) hranu za kućne ljubimce i hranu za životinje životinjskog porijekla ili hranu za životinje koja sadrži nusproizvode životinjskog porijekla ili prerađene proizvode koja više nije namenjena za ishranu životinja iz komercijalnih razloga, poteškoća u proizvodnji, grešaka u pakovanju ili drugih nedostataka koji ne predstavljaju rizik za zdravlje ljudi ili životinja;

8) krv, placentu, vunu, perje, dlake, rogove, djelove kopita i sirovo mlijeko, koji potiču od živih životinja koje nijesu pokazivale znake zaraznih bolesti koje se tim proizvodima mogu prenijeti na ljude ili životinje;

- 9) vodene životinje i djelove tih životinja, osim morskih sisara, koje nijesu pokazivale znake zaraznih bolesti koje se mogu prenijeti na ljude ili životinje;
- 10) od vodenih životinja koji potiču iz objekata u kojima se proizvode proizvodi za ishranu ljudi;
- 11) koji potiču od životinja koje nijesu pokazivale znake bolesti prenosive na ljude i životinje, i to:
 - cijele školjke, sa mekim tkivom ili mesom,
 - nusproizvodi iz inkubatora, jaja, nusproizvodi od jaja, uključujući i ljuske jaja;
 - jednodnevne piliće usmrćene iz komercijalnih razloga;
- 12) vodeni i kopneni beskičmenjaci, osim vrsta koje su patogene za ljude ili životinje;
- 13) životinje ili njihovi djelovi koje pripadaju zoološkim rodovima Rodentia i Lagomorpha;
- 14) kože životinja, kopita, perje, vuna, rogovi, dlaka i krzno koji potiču od uginulih životinja, koje nijesu pokazale znake bolesti koje se preko tih proizvoda mogu prenijeti na ljude ili životinje;
- 15) masno tkivo koje potiče od životinja koje nijesu pokazivale znake bolesti koje se mogu prenijeti na ljude ili životinje, koje su zaklane u klanici i za koje je pregledom prije klanja dozvoljeno klanje za ishranu ljudi;
- 16) ugostiteljski otpad.

Postupanje sa nusproizvodima Kategorije 3

Sa nusproizvodima kategorije 3 postupa se na neki od sljedećih načina:

- 1) uništava se, u neprerađenom ili prerađenom stanju, spaljivanjem kao otpad;
- 2) prerađuje se ili zbrinjava suspaljivanjem u neprerađenom ili prerađenom stanju ako je otpad;
- 3) uništava se u prerađenom stanju zakopavanjem na odobrenoj deponiji;
- 4) prerađuje se, osim nus proizvod kategorije 3 koji je promjenjen u procesu raspadanja ili kvara tako da predstavlja neprihvatljiv rizik po javno zdravlje i zdravlje životinja i koristi za:
 - proizvodnju hrane za životinje koja je namijenjena za ishranu uzgajanih životinja, osim krznašice;
 - proizvodnju hrane za životinje koja je namijenjena za ishranu krznašica;
 - proizvodnju hrane za kućne ljubimce; ili
 - proizvodnju organskih đubriva i oplemenjivača zemljišta;
- 5) koristi se za proizvodnju sirove hrane za kućne ljubimce;
- 6) koristi se u proizvodnji komposta ili biogasa;
- 7) silira se, prerađuje u kompost ili se transformiše u biogas, ako materijal potiče od vodenih životinja;
- 8) ljuske jaja i ljuštore od školjki, osim onih iz kojih je uklonjeno meko tkivo i meso koriste se pod uslovima i na način kojim se sprječava pojava rizika za javno zdravlje i zdravlje životinja;
- 9) koristi se kao gorivo za sagorijevanje, u neprerađenom ili prerađenom stanju;
- 10) koristi se za izradu kozmetičkih proizvoda, aktivnih implantibilnih medicinskih sredstva, lijekova i drugih dobijenih proizvoda od nusproizvoda kategorije 3 u skladu sa posebnim propisom;
- 11) ugostiteljski otpad prerađuje se sterilizacijom pod pritiskom ili drugim metodama prerade ili se prerađuje u kompost ili se transformiše u biogas; ili
- 12) nanosi se na zemljište bez prethodne prerade, u slučaju sirovog mlijeka, kolostruma i proizvoda dobijenih od njih, koji ne predstavljaju rizik za prenošenje bolesti koje se putem tih proizvoda mogu prenijeti na ljude ili životinje.

1.5. TRENUTNO STANJE

Nusproizvodi se za sada ne odlažu u potpunosti u skladu sa Zakonom o veterinarstvu. Vršenje poslova sakupljanja i uništavanja nusproizvoda vrše komunalne službe lokalnih samouprava-komunalna preduzeća. U skladu sa Zakonom, leševi životinja i nusproizvodi mogu se odlagati zakopavanjem na stočnom groblju ili jami grobnici koja ispunjava propisane uslove odnosno na licu mjesta ili spaljivanjem. Obzirom da je u ovom trenutku, ovakav način zbrinjavanja nusproizvoda jedini moguć, odnosno dostupan, na takav način se i sprovodi.

Jedinica lokalne samouprave obezbjeđuje sakupljanje životinjskih leševa sa javnih površina radi uništavanja, zakopavanjem u jame grobnice, odnosno posebno odvojena mjesta na deponijama koja ispunjavaju propisane uslove za ovu namjenu.

Što se tiče sakupljanja nusproizvoda iz objekata u kojima se vrši proizvodnja proizvoda životinjskog porijekla, subjekti imaju sklopljene ugovore sa lokalnim komunalnim preduzećima, kojima plaćaju usluge odvoza i uništavanja, odnosno zbrinjavanja nusproizvoda.

Subjekti u poslovanju hranom životinjskog porijekla, u skladu sa Pravilnikom o klasifikaciji i postupanju sa nusproizvodima životinjskog porijekla, higijensko i veterinarsko-zdravstvenim uslovima za nusproizvode ("Sl. list CG" br. 8/2020) imaju obavezu da odvajaju nusproizvode po kategorijama 1, 2 i 3.

2. PLAN UPRAVLJANJA NUSPROIZVODIMA ŽIVOTINJSKOG PORIJEKLA

2.1. OCJENA STANJA UPRAVLJANJA NUSPROIZVODIMA

U periodu od februara 2020. godine do jula 2021. godine uz podršku MIDAS 2 projekta realizovana je tehnička pomoć za izradu Biznis plana za uspostavljanje održivog sistema upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla u Crnoj Gori.

U julu 2021. pripremljen je i od strane UBHFVP odobren sveobuhvatan Biznis plan koji između ostalog sadrži Izvještaj o strateškoj orijentaciji, procjenu tržišta i izvodljivost projekta. Takođe, dio ovog Izvještaja je predlog tehničko/tehnološkog plana i idejno rješenje sa uključenim finansijskim projekcijama.

Biznis planom se potvrdilo da je potrebna izgradnja postrojenja za preradu kapaciteta 8.000 - 10.000 tona nusproizvoda životinjskog porijekla godišnje, kako bi se uspostavilo sakupljanje i zbrinjavanje tj. prerada nusproizvoda životinjskog porijekla u skladu sa EU zahtjevima, što je od naročitog značaja za kontrolu zaraznih bolesti životinja, zaštitu zdravlja ljudi i zaštitu životne sredine.

Biznis planom je preporučeno da se uspostavi sistem upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla bez sabirnih centara, barem dok postrojenje za preradu ne bude u funkciji i dok se ne uspostavi adekvatna logistika.

Predviđena je i nabavka 6 specijalizovanih vozila za sakupljanje i transport nusproizvoda životinjskog porijekla, za koje je pripremljena i tehnička specifikacija. Takođe, predviđeno je da se procjena efikasnosti uspostavljenog sistema bez sabirnih centara sprovede 2 godine nakon početka rada postrojenja.

Teško je izvršiti procijenu količina nusproizvoda koji nastaju u Crnoj Gori, obzirom da još uvijek nema razdvajanja kategorija u svim objektima, nema precizne evidencije o uginuću životinja na gazdinstvima, lokalne komunalne službe ne vode evidenciju o uginulim životinjama koje zbrinu, još uvijek postoji tradicija klanja na gazdinstvima za sopstvene potrebe, itd.

Tabela 2. Mjesta gdje nastaju nusproizvodi životinjskog porijekla

MJESTO NASTANKA NUSPROIZVODA	KATEGORIJA 1	KATEGORIJA 2	KATEGORIJA 3
Gazdinstva (uginule životinje) svinje i živina		❖	
Gazdinstva (uginule životinje) goveda, ovce, koze	❖		
Klanice – svinje i živina		❖	❖

Klanice – goveda, ovce i koze	❖	❖	❖
Pogoni za rasjecanje i otkošćavanje – svinje i živina			❖
Pogoni za rasjecanje i otkošćavanje – goveda, ovce i koze			❖
Mesare			❖

2.1.1. Trenutna situacija u vezi sa ABP sektorom

Subjekti u poslovanju hranom, posebno veliki objekti za klanje i rasjecanje mesa u Crnoj Gori, imaju neophodnu infrastrukturu za odvajanje nusproizvoda po kategorijama. Međutim, bez obzira što postoje mogućnosti za odvajanje i skladištenje nusproizvoda po kategorijama u samim objektima, zbog toga što za sada ne postoje objekti za preradu ili uništavanje nusproizvoda, nusproizvodi se zbirno predaju lokalnim komunalnim službama sa kojima FBO imaju potpisane ugovore za zbrinjavanje nusproizvoda. Komunalne službe tako preuzimaju skladištene nusproizvode, odvoze ih i zbrinjavaju na deponijama. To značajno umanjuje motivisanost FBO da na pravilan način odvajaju nusproizvode po kategorijama.

UBHVFP je u prethodnom periodu organizovala više obuka za FBO radi upoznavanja sa načinom rukovanja nusproizvodima, sakupljanja i odvajanja po kategorijama. Poseban akcenat je dat na pravilno razdvajanje kategorija nusproizvoda.

Držaoци životinja u skladu sa Zakonom o veterinarstvu, dužni su da prijave uginuće životinje, kao i da o uginuću životinje obavijeste veterinarsku ambulantu ili službenog veterinara. Dužni su da se pridržavaju izdatih uputstava u vezi sa odlaganjem leševa. Kada se posumnja da je životinja uginula od zarazne bolesti koja se obavezno prijavljuje⁵, veterinar uzima materijal za dijagnostičko ispitivanje i šalje ga na ispitivanje radi utvrđivanja uzroka uginuća.

Uginuća životinja koja se prijavljuju nadležnim veterinarskim ambulantom, kako zbog sumnje na bolesti životinja tako i zbog obaveza propisanih Zakonom o identifikaciji i registraciji životinja ("Sl. list RCG", 48/07 i „Sl. list CG“, 73/10 i 48/15), najčešće se zbrinjavaju uginulih na gazdinstvima, zakopavanjem.

Koža i vuna životinja koje pripadaju kategoriji 3 nusproizvoda obrađuju se u odobrenim objektima za nusproizvode. Ova kategorija nusproizvoda je ekonomski valorizovana, najčešće kroz izvoz. Tri takva odobrena objekta nalaze se i na listi EU odobrenih objekata za uvoz iz trećih zemalja nusproizvoda koji nijesu namjenjeni za ishranu ljudi.

Projektnim zadacima jasno su identifikovani problemi koji utiču na sistem upravljanja ABP-om u Crnoj Gori. Ti problemi su sljedeći:

- u Crnoj Gori do sada nije uspostavljeno postrojenje za preradu ABP (kategorija 1 ili 2 ili 3) kao ni sabirni centri;
- farmeri i drugi akteri nijesu u potpunosti svjesni ili spremni za preuzimanje svojih obaveza koje proizlaze iz *acquis-a EU* i najbolje prakse u ovoj oblasti;
- u Crnoj Gori trenutno ne postoji efikasan sistem službene kontrole za ABP;
- dodatna tačka pažnje je status identifikacije i registracije životinja (goveda) odnosno Uredbe EZ br. 1760/2000 i zahtjevi koje treba ispuniti da bi se postigla potpuna usklađenost na nivou farme, u slučaju da se mrtve životinje prikupljaju za preradu ABP od strane kafilerije;
- iako je Crna Gora postigla napredak u usklađivanju zakonodavstva sa EU, u vezi sa ABP i usvojila plan za upravljanje ABP-om koji ispunjava zahtjeve EU, trenutno zemlja nije u skladu sa standardima EU i

⁵ U skladu sa Pravilnikom o klasifikaciji zaraznih bolesti životinja, načinu prijavljivanja pojave odnosno sumnje i odjavljivanja zaraznih bolesti životinja („Sl. list CG“, 92/17)

zahtijeva pomoć;

- teško je procijeniti količinu nusproizvoda proizvedenih u Crnoj Gori, jer kategorije nijesu razdvojene u svim objektima, evidencija uginuća životinja na gazdinstvima nije tačna, lokalne komunalne službe ne vode evidenciju o uginulim životinjama i postoji tradicija klanja životinja na gazdinstvima za vlastitu potrošnju koja se još uvijek praktikuje.

Akteri

FBO, klanice, farmeri, privatni veterinari, lokalne samouprave predstavljaju aktere koji bi se sa određene tačke gledišta mogli prepoznati kao proizvođači ABP. Njihove lične navike ponašanja, nivo svijesti i odgovornost prema upravljanju ABP, s obzirom na njihov uticaj na životnu sredinu i opšte javno zdravlje, ključni su za uspjeh implementacije Plana upravljanja ABP.

Klanice, objekti za rasjecanje i preradu mesa, objekti za obradu divljači i drugi objekti za preradu životinjskog porijekla proizvode materijale koji su ili neprikladni ili nijesu namijenjeni za ishranu ljudi. Ovi materijali postaju ABP kada nijesu namijenjeni za ishranu ljudi ili više nijesu namijenjeni za ishranu ljudi zbog roka trajanja, oštećenog pakovanja, kvalitativnih neusklađenosti, itd. Neki od ovih proizvoda još uvijek mogu biti za ishranu ljudi, ali nemaju komercijalnu vrijednost ili nijesu namijenjeni za upotrebu iz estetskih razloga. Jednom kada materijal postane ABP ne može se kasnije vratiti u hranu.

Uloge, obaveze i odgovornosti proizvođača ABP, dobro su poznate i jasno definisane u nacionalnom zakonodavstvu.

Znanje i svijest FBO-a o njihovim zakonskim obavezama je na visokom nivou. Kada FBO generišu ABP ili dobijene proizvode, moraju ih identifikovati i obezbjediti da se s njima postupa u skladu sa zakonskim odredbama definisanim kao početna tačka u lancu proizvodnje ABP. Ta činjenica će svakako olakšati i pojednostaviti proces implementacije upravljanja ABP. Ako to ne bi bio slučaj, onda bi to moglo usporiti sprovođenje Plana i produžiti, ali nikada ugroziti, opredijeljenost ka bezbjednom i održivom odlaganju ABP.

Veterinarske ambulante i farmeri, imaju svoje zakonske obaveze i odgovornosti u okviru pravnog okvira upravljanja ABP-ima, a podliježu i službenoj kontroli. U skladu sa odredbama Zakona o veterinarstvu, farmeri su dužni prijaviti uginuće životinja i pridržavati se uputstva za odlaganje uginulih životinja, kao i obavezu da o tome obavijeste veterinarsku ambulantu ili službenog veterinara. Ove dvije kategorije zainteresovanih strana bi zahtijevale kontinuiranu edukaciju i/ili obuku kako bi se uskladili sa propisima, odredbama i najboljom praksom u procesu upravljanja ABP-om.

Lokalne samouprave, koje su sada nadležne za zbrinjavanje ABP-a u Crnoj Gori, nastaviće da budu uključene u upravljanje ABP-om u skladu sa svojim obavezama, kao što je prikupljanje mrtvih kućnih ljubimaca i drugih životinja, pronađenih na javnim površinama. U takvom kontekstu, one predstavljaju partnere UBHVFP, što zahtijeva posebnu pažnju. Naime, imajući u vidu da osoblje sektora za odlaganje otpada u lokalnim samoupravama ima ograničeno znanje o značaju odgovarajućeg upravljanja ABP-ima, za tu kategoriju aktera, treba planirati posebne obuke i/ili edukativne seminare. Njihovu ulogu ne treba zanemariti, ne samo zbog problema sa ABP-ima, već i zbog upravljanja zdravljem životinja. Vrlo je česta pojava da su uginule životinje pronađene na javnim površinama oboljele od određenih zaraznih bolesti. Ove životinje su epidemiološki prepoznate kao vrijedni uzorci pasivnog nadzora, koji predstavljaju najbolji parametar za prepoznavanje, prisutnost ili odsustvo nekih bolesti u zemlji ili regiji. Shodno tome, relevantno prikupljanje i obavješćavanje veterinarske službe je od najveće važnosti za UBHVFP.

Imajući u vidu gore navedeno, UBHVFP kao nadležni organ, ima važan zadatak da implementira sveobuhvatne programe obuke, podizanja svijesti i komunikacije, uvažavajući različite zainteresovane strane uključene u realizaciju Plana upravljanja ABP-om, njihove uloge i specifične uticaje.

2.1.2. Procjena ABP dobijenih u objektima koji prerađuju hranu životinjskog porijekla

ABP će se sakupljati i od objekata koji prerađuju hranu životinjskog porijekla (prerada mesa, ribe, mljekare, itd.), kao i sa maloprodajnog nivoa (mesare, supermarketi, velike maloprodaje) i nivoa masovne ishrane. Izuzetno je teško procijeniti količinu ABP (kategorija 3) proizvedenih u prosjeku u ovim objektima. Međutim, barem za objekte koji prerađuju hranu životinjskog porijekla, izvršena je privremena procjena i prikazana je u tabeli 3.

Prikupljena je zvanična lista odobrenih objekata za preradu hrane životinjskog porijekla u Crnoj Gori, a objekti su podijeljeni prema vrsti proizvodnje i geografskoj lokaciji.

Ova druga podjela, prema geografskoj lokaciji objekata, koristiće se za izračunavanje ruta za prikupljanje ABP-a. Nakon toga, za svaku vrstu objekta, proizvoljno je procijenjena prosječna proizvodnja ABP-a, na godišnjoj osnovi, na sljedeći način:

- Proizvodi od mesa, mljeveno meso, mesne prerađevine i MOM (mehanički odvojeno meso): 1,2 tone/god.
- Proizvodi ribarstva, školjki: 0,5 tona godišnje,
- Sirovo mlijeko i proizvodi od mlijeka: 0,5 tona godišnje,
- Jaja i proizvodi od jaja: 0,5 tona/god.
- Tretirani želuci, bešike i crijeva: 1,2 tone/god.

Tabela 3. Probna procjena ABP proizvedenih u objektima za preradu hrane životinjskog porijekla u Crnoj Gori (isključujući klanice)

Sekcija	V	VI	VII	VIII	IX	X	XIII	
Aktivnost	<i>Mljeveno meso, mesni proizvodi i MOM</i>	<i>Proizvodi od mesa</i>	<i>Živi školjkaši</i>	<i>Proizvodi ribarstva</i>	<i>Sirovo mlijeko i proizvodi od mlijeka</i>	<i>Jaja i proizvodi od jaja</i>	<i>Tretirani želuci, bešike i crijeva</i>	Ukupno
Bar				1				1
Berane					2			2
Bijelo Polje		1			2	2		5
Budva					1			1
Cetinje		21			6			27
Danilovgrad	2				4	1		7
Herceg-Novi		2				1		3
Kotor			1					1
Nikšić		2			6	1		9
Petnjica					1			1
Pljevlja	1				2			3
Podgorica	1			2	4	1	2	10
Rožaje		1			2			3
Sutomore	1							1
Tivat			2	1				3
Ulcinj				1				1
Žabljak					1			1
Ukupno	5	27	3	5	31	6	2	79
Centar	3	23	0	2	20	3	2	53
Jug	1	2	3	3	1	1	0	11
Sjever	1	2	0	0	10	2	0	15

Ukupno	5	27	3	5	31	6	2	79
Prosječna količina ABP: tona/godišnje	1.2	1.2	0.5	0.5	0.5	0.5	1.2	
Ukupno tona/god	6	32.4	1.5	2.5	15.5	3	2.4	63.3

Takozvani "objekti opšte djelatnosti" (uglavnom hladnjače) nijesu uzeti u razmatranje, jer obično redovno ne proizvode ABP.

Ove prosječne količine su utvrđene na osnovu iskustava u drugim zemljama, međutim svjesni smo da je količina ABP proizvedenih u objektu striktno povezana sa prosječnom proizvodnjom hrane životinjskog porijekla. Nažalost, ovi podaci nijesu dostupni, ali treba uzeti u obzir da je ukupna količina, kako je prikazana u posljednjem redu tabele 3, vrlo mala (63,3 tone/godišnje). Ukratko, važno je uzeti u obzir sve objekte koji proizvode hranu životinjskog porijekla, prvenstveno zbog njihove lokacije, jer to direktno utiče na logistiku prikupljanja ABP.

2.1.4. ABP proizvodi od uginulih životinja

Prema dokumentu „Procjena količina otpada od hrane nastalih u Crnoj Gori“, koji je izrađen u okviru Projekta „Razvoj procjene otpada od hrane za Crnu Goru“ (RFP 26-19 – UNDP), 98% ukupne populacije goveda nalazi se na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima i oko 2% je u vlasništvu privrednih subjekata.

Osim SRM-a, u kategoriju 1 spadaju i uginule životinje, pa je napravljena procjena količina nusproizvoda, uzimajući u obzir stopu prirodne smrtnosti od 3% u odnosu na ukupan fond goveda, ovaca, koza, svinja i živine.

Ukoliko se količine nusproizvoda tretiraju u okviru kategorije 1, najviše može biti prerađeno 2-3 hiljade tona godišnje. I ovu količinu treba uvećati za 20% kako bi obuhvatili i druge vrste životinja (psi, mačke, divlje životinje i dr.), i eventualno uginuće/usmrćivanje životinja kod suzbijanja zaraznih bolesti životinja. Ukupna procijenjena količina ovog učešća kategorije 1 iznosi 2,8 hiljada tona godišnje.

2.1.5. Rizik od BSE sa relevantnim uticajem na količinu ABP

Trenutno je Crna Gora klasifikovana kao zemlja sa "neutvrđenim rizikom od BSE" kako je definisano u Aneksu II Uredbe 999/2001.

U Nacionalnom planu je navedeno „nakon dobijanja statusa kontrolisanog ili zanemarljivog rizika od BSE, količina SRM bi bila značajno smanjena“:

- količina SRM dobijenog u klanicama bi se smanjila uglavnom zbog toga što bi posljednja četiri metra tankog crijeva, cekuma i mezenterijuma goveda bili klasifikovani kao kat. 3 ABP, a ne kao SRM (kat. 1). Računajući u prosjeku 5 kg za svako govedo, to bi rezultiralo oko 150 tona godišnje koje bi se oduzelo od količine kat. 1 za zbrinjavanje, a u odgovarajućem povećanju kat. 3 ABP-a za obradu;
- količina SRM dobijenog u klanicama/rasjekaonicama bi se smanjila jer bi kičmeni stub goveda starijih od 30 mjeseci bio klasifikovan kao kat. 3 ABP, a ne SRM. BSE test na goveda starija od 30 mjeseci radi se u Crnoj Gori od 2017. godine. Uzimajući u obzir prosječnu težinu za svaki kičmeni stub od 30 kg, to bi odgovaralo oko 12,7 tona SRM-a.

Ishod navedene analize je da klasifikacija Crne Gore kao zemlje sa kontrolisanim ili zanemarljivim BSE rizikom ne bi rezultirao značajnijim promjenama u pogledu količine kat. 3 ABP.

2.2. CILJEVI UPRAVLJANJA NUSPROIZVODIMA

Ciljevi upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla su:

- zaštita zdravlja ljudi i životinja, kao i zaštita životne sredine kroz tretman nusproizvoda na način kako je to propisano;
- implementacija propisanih zahtjeva za razvrstavanje nusproizvoda u tri kategorije, prema riziku za

- javno zdravlje, a sve u skladu sa nacionalnim i EU zakonodavstvom;
- sprovođenje službenih kontrola prilikom odvajanja, rukovanja, sakupljanja, prerade i/ili uništavanja nusproizvoda;
 - uspostavljanje sistema za sakupljanje trupova uginulih životinja;
 - uspostavljanje sveobuhvatnog sistema za upravljanje nusproizvodima, uključujući i izbor metode, organizaciju kao i finansiranje sistema.

Sve ovo će omogućiti da upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla bude u skladu sa EU propisima, koji su uglavnom transponovani li će biti u nacionalno zakonodvstvo i omogućiće potpuno usaglašavanje ove oblasti sa EU zahtjevima.

2.3. MJERE U UPRAVLJANJU NUSPROIZVODIMA SA DINAMIKOM REALIZACIJE

Pravilnikom o klasifikaciji i postupanju sa nusproizvodima životinjskog porijekla, higijensko i veterinarsko-zdravstvenim uslovima za nusproizvode ("Sl. list CG" br. 8/2020) propisane su odobrene metode za zbrinjavanje nusproizvoda.

Na osnovu analiza sprovedenih tokom izrade i rezultatima Biznis plana, izabrana je metoda koja je primjerena za Crnu Goru, uzimajući u obzir količine nusproizvoda, kriterijume za zaštitu životne sredine.

Razmotrena su dva različita tehnološka rješenja (metod 1 i 4) za izgradnju objekta za preradu ABP za tri kategorije. Dva sistema se mogu smatrati ekvivalentnim u pogledu kvaliteta i kvantiteta dobijenih proizvoda preradom. Troškovi izgradnje i proizvodnje tehnološkog rješenja metodom 4 su niži.

S obzirom na niže troškove izgradnje i proizvodnje, predlaže se izgradnja pogona za preradu svih kategorija ABP metodom prerade 4.

Tabela 4. Metoda prerade 4

Metoda prerade 4
<p><i>Smanjenje veličine djelova nusproizvoda životinjskog porijekla</i></p> <p>1. Ako je veličina djelova nusproizvoda životinjskog porijekla za preradu veća od 30 mm, potrebno je smanjiti njihovu veličinu odgovarajućom opremom kako veličina tih djelova poslije smanjenja ne bi bila veća od 30 mm. Efikasnost opreme potrebno je proveravati svakodnevno i o tome voditi evidenciju. Ako se provjerama otkriju delovi koji su veći od 30 mm, potrebno je zaustaviti postupak i izvršiti popravke opreme pre ponovnog pokretanja postupka.</p> <p><i>Vrijeme, temperatura i pritisak</i></p> <p>2. Nakon smanjivanja veličine djelova nusproizvoda životinjskog porijekla, ti nusproizvodi se stavljaju u posudu sa dodanom masti i zagrevaju tako da se postigne temperatura u središtu veća od 100°C u trajanju od najmanje 16 minuta, temperatura u središtu veća od 110°C u trajanju od najmanje 13 minuta, temperatura u središtu veća od 120°C u trajanju od najmanje osam minuta i temperatura u središtu veća od 130°C u trajanju od najmanje 3 minuta.</p> <p>Temperature u središtu se mogu postići uzastopno ili istovremenim kombinovanjem navedenih vremenskih razdoblja. Postupak se može vršiti u šaržnom ili u kontinuiranom sistemu.</p>

Prerada bi rezultirala procesom oporavka energije, valorizacijom ABP i smanjenjem ekoloških i ekonomskih uticaja.

Preporučuje se izgradnja postrojenja za preradu svih kategorija ABP-a, kapaciteta od 8.000-10.000 tona/godišnje ABP, kako bi se zadovoljile potrebe zemlje u pogledu zbrinjavanja ABP-a, i u slučaju situacija kontrole bolesti, koje zahtijevaju hitno zbrinjavanje ubijenih životinja kao mjera za suzbijanje izbijanja ozbiljne prenosive bolesti.

Troškovi izgradnje i upravljanja bili bi optimizovani, Crna Gora bi bila samodovoljna u pogledu upravljanja ABP-om, kapacitet bi bio adekvatan i za upravljanje vanrednim situacijama.

Izgradnja posebnog pogona za preradu kat. 3 ABP donosi visoku cijenu za izgradnju istog, relevantne troškove upravljanja, mogućnost korišćenja postrojenja kat. 1 sa odgovarajućim kapacitetom i relativno malu količinu kat. 3 za preradu.

Treba imati u vidu da će se, nakon dobijanja statusa kontrolisanog odnosno zanemarljivog rizika na BSE, količina SMR-a u značajnoj mjeri smanjiti.

Prerada svih ABP u jednom postrojenju za preradu omogućiće optimizaciju njegove efikasnosti, dok mogućnost izvoza dijela ABP-a treba uzeti u obzir samo u slučaju kada bi fluktuacije na tržištu učinile takvu opciju zaista povoljnom.

S obzirom na tekuću izgradnju autoputa Bar – Boljare, koja će značajno smanjiti vrijeme putovanja, preporučuje se uspostavljanje sistema upravljanja ABP-ima bez sabirnih centara, barem dok postrojenje za preradu ne proradi i dok ne bude uspostavljena adekvatna logistika. Ovo će omogućiti da se pravilno procijeni eventualna potreba za sabirnim centrima u Crnoj Gori.

Procjena troškova izgradnje postrojenja i opremanja je 8 miliona € dok je vrijednost specijalizovanih vozila 1 milion €.

Lokacija postrojenja: Nikšić, Gračanica⁶

Sredstva neophodna za izgradnju postrojena i specijalizovanih vozila biće obezbijeđena u okviru novog kreditnog angažmana Svjetske banke, čija priprema je u toku i biće raspoloživa od 1. 1. 2026. godine.

U toku je priprema idejnog projekta, zatim procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i tender za kampanju podizanja svijesti (info kampanja). Plan je da do kraja 2025. bude pripremljen idejni projekat, a nakon stupanja na snagu novog projekta, tender za izgradnju da bude raspisan u prvom kvartalu 2026.

2.4. OKVIRNA FINANSIJSKA SREDSTVA ZA REALIZACIJU PLANA

Upravljanje nusproizvodima zahtijeva značajna finansijska sredstva, uzimajući u obzir da u Crnoj Gori ne postoji izgrađena infrastruktura za to.

Procjena je da neophodna sredstva za izgradnju objekta za preradu nusproizvoda, sa opremom, iznose oko 8 miliona eura, za nabavku neophodnih vozila 1 milion.

Osim ovih troškova treba predvidjeti sredstva za ostale aktivnosti, obuke, subvencije, rad postrojenja.

Za obuke nadležnih inspektora, subjekata u poslovanju hranom i administraciju biće iskorišćena dostupna sredstva i podrška – IPA, TAIEX, BTSF i dr.

U dijelu planiranja sufinansiranja, treba razmotriti opciju planiranja budžetskih sredstava kroz Agrobudžet, kako bi se podstaklo razdvajanje kategorija nusproizvoda i prijavljivanje uginulih životinja, uključujući i sufinansiranje za prikupljanje leševa. Takođe, obzirom da će u prvom periodu, vrlo vjerovatno, biti više kategorije 1 nego kategorije 3, za održivost objekta za preradu nusproizvoda biće neophodno definisati visinu naknade, način plaćanja i dr.

S obzirom na situaciju u Crnoj Gori i relevantnu količinu ABP, djelatnost zbrinjavanja ABP ne može biti isplativa i to je realan trošak koji može podržati država ili proizvođači ABP, ili podijeljen između države i proizvođača ABP, u odnosu na sistem koji će biti izabran.

Nacionalnim planom predlaže se mogućnost obezbjeđenja sredstava iz budžeta za sufinansiranje proizvođača nusproizvoda i za potpuno finansiranje prikupljanja i zbrinjavanja uginulih životinja. To je

⁶ Vlada Crne Gore je na 26. sjednici koja je održana 18.aprila 2024 godine usvojila Informaciju o promjeni lokacije za izgradnju postrojenja za preradu nusproizvoda životinjskog porijekla bez rasprave.

opravdano, a to je i iskustvo zemalja članica EU, gdje su na početku uspostavljanja sistema upravljanja ABP-ima u skladu sa zakonodavstvom EU, držaoci životinja dobijali subvencije za svaku prijavu uginule životinje, kako bi motivisali držaoce životinja da prijave uginule životinje.

Nacionalnim planom se takođe predlaže da se razmotri mogućnost subvencija za objekte koji proizvode nusproizvode (klanice, objekte za rasijecanje i preradu mesa). S obzirom da ovi FBO već plaćaju uslugu zbrinjavanja nusproizvoda komunalnim preduzećima, eventualna razlika u cijeni ove usluge bi mogla biti subvencionisana jer bi se u početku svi nusproizvodi zbrinjavali kao 1. kategorija.

Ukoliko bude odlučeno da se i dalje koriste javna komunalna preduzeća, država bi mogla definisati usklađenu cijenu koja će se naplaćivati FBO.

U drugoj fazi, ako se ABP razdvoji po kategorijama (u proizvodnji, prikupljanju i preradi), bilo bi opravdano preispitati situaciju i eventualno obustaviti sufinansiranje FBO-a koji proizvode ABP (klanice, objekti za preradu mesa, ostalu hranu).

Kako bi se ublažio ekonomski teret koji bi proizvođači ABP morali podnijeti za odlaganje uginulih životinja i drugih ABP-a, država bi mogla intervenirati na različite načine, na primjer:

- subvencije proizvođačima ABP: držaoci životinja bi dobijali subvencije, da djelimično ili u potpunosti pokriju troškove, za svaku prijavljenu uginulu životinju, dok bi klanice, objekti za preradu mesa i drugi objekti za preradu hrane životinjskog porijekla dobijali subvencije za djelimično pokrivanje troškova za prikupljanje i odlaganje ABP;
- ako bi se osnovalo javno preduzeće (akcionarsko društvo, društvo sa ograničenom odgovornošću u državnom vlasništvu ili kao oblik javno-privatnog partnerstva), finansirajući direktno, iz državnog budžeta, javno preduzeće zaduženo za upravljanje ABP (naplata, skladištenje i prerada). U ovom slučaju ne bi bilo nikakvih troškova za farmere ili bi troškovi bili ograničeni i naplaćivali bi se drugim proizvođačima za prikupljanje i preradu ABP.

Prva opcija će stvoriti administrativno i finansijsko opterećenje, sa mogućnošću grešaka ili čak prevare direktnim subvencionisanjem proizvođača ABP-a. Druga opcija je poželjnija, čak i ako je preduzeće privatno.

U daljoj fazi, moglo bi se razmotriti smanjenje učešća države u troškovima. To bi bilo u skladu s principom „zagađivač plaća”, koji se takođe naziva „proširena odgovornost zagađivača”, i smatra se ključnim principom ekološkog zakona, koji nastoji prenijeti odgovornost za postupanje s otpadom, na one koji ga proizvode. Međutim, budući da problem uginulih životinja pogađa toliko područja i može predstavljati značajan rizik za biosigurnost, važno je da se bilo kakvim pomjerenjem učešća u troškovima vodi računa o javnom dobru, kako bi se uspostavila ispravna ravnoteža.

Odgovarajuća šema dobrovoljnog osiguranja mogla bi se izraditi, uz konsultacije sa svim glavnim akterima i privatnim osiguravajućim društvima. Ova vrsta sistema osiguranja je odobrena od strane EU. Dugoročno, ovo bi mogla biti dobra opcija za rješavanje trajnog problema uginulih životinja. Mogao bi biti u obliku zajedničkog fonda, u koji svi stočari daju doprinose i iz kojeg se isplaćuje za prikupljanje i odlaganje uginulih životinja.

Napravljen je biznis plan za cjelokupan sistem upravljanja nusproizvodima, u okviru koga je definisana cijena koštanja po kilogramu nusproizvoda, koji se prerađuje u objektu za preradu, uz sve druge troškove održavanja sistema prikupljanja i prerade.

Kako bi se postiglo ostvarenje ciljeva zadatih u ovom Planu neophodno je organizovati sistem efikasnog sakupljanja i prerade nusproizvoda.

Uzimajući u obzir količine i način obrade nusproizvoda u inicijalnoj fazi, procjena je da ova djelatnost ne može biti profitabilna. Analizom je ukazano, da je najbolja opcija osnivanje javnog preduzeća (akcionarskog društva ili društva sa ograničenom odgovornošću u vlasništvu države), za sakupljanje i preradu

nusproizvoda životinjskog porijekla.

Preporučuje se da se ukupna odgovornost za sistem upravljanja ABP-om u zemlji dodijeli jedinstvenom subjektu, koji će biti zadužen za prikupljanje, skladištenje i preradu ABP- a. Buduće postrojenje treba da bude u vlasništvu države, kao i u okviru državnog upravljanja, kako bi se obezbijedila optimalna funkcionalnost i što povoljnija subvencionisana cijena. Ako se odabere privatno rješenje za upravljanje postrojenjem za preradu ABP- a, preporučuje se da se od ponuđača zahtijeva prethodno specifično iskustvo u sektoru ABP-a.

S obzirom na to da su lokalne komunalne službe trenutno uključene u djelatnost prikupljanja, potrebno je procijeniti mogućnost njihovog daljeg korišćenja, posebno u slučaju da postrojenjem upravlja država i pod uslovom da budu adekvatno opremljeni vozilima za transport ABP-a.

Nakon upostavljanja sistema i nakon što zbrinjavanje nusproizvoda postane profitabilna djelatnost, što je mogućnost kada se bude potpuno odvajala kategorija 3 od ostalih kategorija, onda bi se sistem mogao organizovati kroz jedan od oblika javno-privatnog partnerstva, posebno u dijelu upravljanja.

Iz razloga što će se u prvoj fazi prikupljati i prerađivati sve kategorije nusproizvoda zajedno kao kategorija 1 i što je Crna Gora zemlja sa nepoznatim rizikom od BSE, potrebno je razmotriti mogućnost za obezbjeđivanje sredstava iz budžeta za sufinansiranje proizvođača nusproizvoda i za potpuno finansiranje sakupljanja i zbrinjavanja uginulih životinja, kako je Biznis planom predloženo.

Potrebno je, u prvim godinama, a imajući u vidu iskustva zemalja EU, držaocima životinja subvencionisati svaku prijavu za uginulu životinju, kako bi motivisali držaoce životinja da prijavljuju uginule životinje. U ovoj fazi moguće je razmotriti i opciju subvencionisanja subjekata koji su proizvođači nusproizvoda (objekata za klanje i rasijecanje mesa). Subjekti i sada plaćaju za uslugu zbrinjavanja nusproizvoda komunalnim preduzećima, pa bi razlika u cijeni ove usluge mogla biti predmet eventualne subvencije, ukoliko bi se u prvom periodu svi nusproizvodi zbrinjavali kao kategorija 1.

Nakon uspostavljanja uslova za potpuno razdvajanje nusproizvoda po kategorijama i posebnom preradom nusproizvoda kategorije 3 (ekonomski isplativa kategorija nusproizvoda), opravdano je izvršiti ponovnu analizu i moguću prestanak sufinansiranja subjekata koji su proizvođači nusproizvoda - objekata za klanje i rasijecanje mesa.

U skladu sa Zakonom o veterinarstvu, sakupljanje uginulih životinja po prijavi držaoca, kao i uginulih životinja sa javnih površina, vrše komunalne službe koje osnivaju jedinice lokalne samouprave. Potrebno je razmotriti i opciju uključivanja komunalnih preduzeća, koja i sada vrše prikupljanje otpada svih vrsta, ali i veterinarskih ambulanti, imajući na umu činjenicu da je u Crnoj Gori registrovana 51 ambulanta, i njihovu stalnu dostupnost na gazdinstvima, gdje dolazi do uginuća životinja. Zapravo, potrebno je stvoriti mogućnosti da uslugu prikupljanja uginulih životinja može vršiti pravno i fizičko lice, koje ima odgovarajuću opremu, prevozna sredstva i obučeno je za sakupljanje i prevoz nusproizvoda.

Visina naknade za sakupljanje nusproizvoda biće definisana na osnovu realno nastalih troškova, odnosno cijene koštanja usluge sakupljanja nusproizvoda.

Obuke za zainteresovane strane će se finansirati iz sredstava budžeta i dostupnih grant fondova.

Predlažu se ciljni rezultati sistema upravljanja ABP:

- Uginule životinje, sakupljene i zbrinute, u skladu sa zakonskim obavezama; ciljni rezultati su sljedeći: 1. godina 50% prikupljenih i odloženih, 2. godina 70%, 3. godina 80%, 4. godina 90%.
- ABP iz klanica sakupljeni i odloženi, u skladu sa zakonskim obavezama; ciljni rezultati su sljedeći: 1. godina 70% (u tonama) prikupljenih i odloženih, 2. godina 85%, 3. godina 80%, 4. godina 95%.
- ABP iz postrojenja za preradu hrane sakupljeni i odloženi, u skladu sa zakonskim obavezama; ciljni rezultati su sljedeći: 1. godina 60% sakupljenih i odloženih ABP, 2. godina 80%, 3. godina 95%.

-
- ABP iz velikih ugostiteljskih i maloprodajnih objekata sakupljeni i odloženi, u skladu sa zakonskim obavezama; ciljni rezultati su sljedećii: 1. godina 30% prikupljenih i odloženih ABP, 2. godina 50%, 3. godina 70%, 4. godina 80%.

Trebalo bi što prije uspostaviti kontakte sa cementarama i kompanijama za biodizel u susjednim zemljama kako bi se istražile moguće destinacije dobijenih proizvoda.

Biće razvijena sveobuhvatna kampanja podizanja svijesti, usmjerena na različite zainteresovane strane, sa ciljem da se svi subjekti upoznaju sa relevantnim obavezama i odgovornostima koji se tiče upravljanja ABP-om.

Preporučuje se da lokalne samouprave budu obaviještene što je prije moguće o planu upravljanja ABP-om.

Registar proizvođača ABP treba biti uključen u Veterinarski informacioni sistem.

Kako bi se olakšala primjena uobičajenih i ispravnih praksi, preporučuje se priprema posebnih smjernica, posebno u sektoru klanja, prikupljanja i transporta ABP-a. Smjernice bi trebale pružiti naznake i upute o sprovođenju zakonodavstva EU, u vezi sa upravljanjem ABP-ima, radi zaštite javnog zdravlja, zdravlja životinja i životne sredine.

Trebalo bi izraditi procedure i šablone za uspostavljanje sistema za vođenje evidencije (proizvodnja, transport, skladištenje, prerada) i pripremiti smjernice o ABP sledljivosti.

Razmotriti izdvajanje sredstva iz državnog budžeta za sufinansiranje proizvođača nusproizvoda i za potpuno finansiranje sakupljanja i zbrinjavanja uginulih životinja. Direktno sufinansiranje upravljanja ABP-om (sakupljanje, transport, prerada) je poželjno. Sufinansiranje relevantnih FBO bi stvorilo administrativno i finansijsko opterećenje.

U izradi je Zakon o nusproizvodima životinjskog porijekla, i istim će, osim usklađivanja sa Uredbom (EZ) br.1069/2009 Evropskog parlamenta, biti definisane navedene opcije. Nakon objavljivanja zakona Uprava će pristupiti i dodatnom usklađivanju i implementaciji Implementirajuće Uredbe (EZ) br. 142/2011 Evropskog parlamenta.

U odnosu na službene kontrole, u postojeći MANCP bi trebao integrisati službeni plan kontrole koji je posebno posvećen sektoru ABP. Plan službene kontrole treba da bude zasnovan na riziku i stoga će se morati razviti odgovarajući alati za klasifikaciju rizika. SOP za zvaničnu kontrolu upravljanja treba da budu uključeni u Nacionalni plan službene kontrole upravljanja ABP-om.

Trebalo bi organizovati i sprovesti obuku inspektora o sektoru ABP-a, upravljanju ABP-om i relevantnoj službenoj kontroli. Obuka treba da se fokusira na nacionalni službeni plan kontrole, procedure i uputstva.

Procijenjeno je da je potreban kadar za zvaničnu kontrolu upravljanja ABP-om i jednim dodatnim veterinarom koji će biti angažovan.

2.5. RAZVIJANJE JAVNE SVIJESTI O UPRAVLJANJU NUSPROIZVODIMA

Najbolji način za razvijanje javne svijesti, jeste upoznavanje držaoca životinja i FBO koji proizvode nusproizvode, o značaju odlaganja uginulih životinja i drugih nusproizvoda, kao načinu za sprečavanje širenja bolesti životinja i zaštiti zdravlja ljudi i zaštite životne sredine.

Pripremiće se plan edukativne kampanje za podizanje javne svijesti, o značaju pravilnog zbrinjavanja nusproizvoda na svim nivoima društva.

2.6. NAČIN REALIZACIJE I SUBJEKTI ODGOVORNI ZA REALIZACIJU

Tabela 5. Akcioni plan

Cilj	Aktivnosti	Zakonski osnov*	Trenutno stanje	Nadležnost	Predlog aktivnosti	Finansiranje i troškovi	Rokovi / Status**
Uspostavljen sistem razdvajanja, označavanja po kategorijama i privremenog skladištenja na nivou objekata/proizvodjača nusproizvoda	Uspostavljanje registara svih (potencijalnih) proizvođača nusproizvoda (gazdinstva- držaoci životinja, klanice, objekti za rasjecanje i preradu, mesare, potrošači)	Zakonski osnov za upise u registare svih fizičkih/pravnih subjekta/objekta iz djelokruga nadležnosti Uprave (životinje i proizvodnja hrane životinjskog porijekla) propisan u ZOV, ZOZDŽ, i ZOBH	Registri potencijalnih proizvođača nusproizvoda su dostupni u Upravi. Potrebno je uvezati sve potencijalne proizvođače nusproizvoda radi bolje buduće kontrole i uspostavljanja sistema sledljivosti	Uprava Ministarstvo	Uspostavljanje centralnog registra za sve fizičke/privredne subjekte/objekte iz djelokruga nadležnosti Uprave (životinje i proizvodnja hrane životinjskog porijekla)	Subjekti Budžet Donacije	
	Informisanje/obuka proizvođača nusproizvoda o obavezama kategorizacije, razdvajanja, privremenog skladištenja/zbrinjavanja itd. – razvijanje javne svijesti	ZOV i pravilnici za nusproizvode	U klanicama za goveda i male preživare se vrši uklanjanje SRM-a i razdvajanje kože i buraga. Nije uspostavljen sistem klasifikacije, označavanja, sledljivosti niti sakupljanja nusproizvoda životinjskog porijekla. Sporadične obuke sprovedene preko TAIEX uglavnom samo za klanice.	Proizvođači nusproizvoda MPŠV Uprava Lokalne samouprave	Osmisliti i sprovesti kampanju/obučiti subjekte koji posluju hranom životinjskog porijekla za potpuno odvajanje, klasifikaciju i označavanje nusproizvoda po kategorijama	Budžet Donacije	

Cilj	Aktivnosti	Zakonski osnov*	Trenutno stanje	Nadležnost	Predlog aktivnosti	Finansiranje i troškovi	Rokovi / Status**
Uspostavljanje sistema sakupljanja i transporta NP ABP kao i sistema prijavljivanja nusproizvoda nadležnim službama	Definisanje službi/organizacija nadležnih za sakupljanje/prihvat i transport iz/od objekata/proizvodjača nusproizvoda na svim nivoima nastanka-klanice,gazdinstva itd.	ZOV-Higijeničarske službe/pravna i fizička lica u skladu sa ovim Planom vrše sakupljanje nusproizvoda.	Svaki od objekata u kojima se vrši klanje i rasjecanje mesa ima ugovor sa lokalnim komunalnim preduzećem koje sakuplja i zbrinjava otpad, uključujući i otpad životinjskog porijekla.	Ministarstvo Uprava Lokalne samouprave Subjekti Pravna i fizička lica	Higijeničarske službe za sakupljanje/prihvat i transport da se organizuju na nivou opština, eventualno VA, pravna i fizička lica koja ispunjavaju uslove u skladu sa ovim Planom.	Budžet Donacije IPA Kreditni aranžmani	
	Definisanje operativnih pravila službi/organizacija nadležnih za sakupljanje/prihvat i transport u skladu sa zakonskim odredbama.	ZOV i pravilnici za nusproizvode	Usled nepostojanja objekata za preradu nusproizvoda, u ovom trenutku se odlaganje svih vrsta nus proizvoda životinjskog porijekla odvija na gradskim deponijama, uređenim ili neuređenim ili na gazdinstvu uginuća.	Uprava Ministarstvo	Biznis plan	Budžet Donacije IPA Kreditni aranžmani	
	Opremanje službi/organizacija nadležnih za sakupljanje/prihvat i transport (vozila, call centar za prijavu, itd) u skladu sa zakonom						
	Obuka službi/organizacija nadležnih za sakupljanje/prihvat i transport.						
	Definisanje finansiranja i plaćanja službi /organizacija nadležnih za sakupljanje/ prihvat i transport						
Registrowanje/odobravanje službi/organizacija nadležnih za sakupljanje/prihvat i transport							
Uspostavljanje sistema (privremenog) skladištenja nusproizvoda	Definisanje uslova, kao i potrebnog broja sabirnih centara za nusproizvode na nacionalnom nivou	ZOV i pravilnici za nusproizvode	N/A	Uprava Ministarstvo	Prethodne studije i studijske posjete	Budžet Donacije IPA Kreditni aranžmani	

Cilj	Aktivnosti	Zakonski osnov*	Trenutno stanje	Nadležnost	Predlog aktivnosti	Finansiranje i troškovi	Rokovi / Status**
	Izgradnja i opremanje sabirnih centara u skladu sa zahtjevima						
	Definisanje operativnih pravila za sabirne centre						
	Registracija/odobravanje sabirnih centara						
Uspostavljanje sistema prerade/obrade nusproizvoda	Procijeniti količine otpada po kategorijama	ZOV i pravilnici za nusproizvode Relevantni zakoni kojima se definiše upravljanje otpadom izoblasti zaštite životne sredine.	Procijenjena količina u skladu sa ovim Planom.	Uprava	Biznis plan	Budžet Donacija IPA Kreditni aranžmani	
	Definisanje najprihvatljivije metode za zbrinjavanje nusproizvoda u skladu sa zakonom		Metoda – sterilizacija pod pritiskom u skladu sa ovim Planom	Uprava Ministarstvo	Objekat za termičku preradu nusproizvoda životinjskog porijekla		
	Pripremanje tehničkih specifikacija za postrojenje zapreradu, uključujući i objavljivanje tendera, odabir lokacije, itd.		Odabrana lokacija – Gračanica Opština Nikšić.	Uprava Ministarstvo Lokalne samouprave	Ekspertska pomoć – Biznis plan		
	Izgradnja objekta za preradu		N/A	Uprava Ministarstvo	Tender		
	Odobravanje objekta	N/A	Uprava	U skladu sa propisima	N/A		
	Zbrinjavanje mesno-koštanog brašna nastalog preradom nusproizvoda kat. 1 i 2	Odluka o načinu zbrinjavanja mesno-koštanog brašna nastalog preradom nusproizvoda kat. 1 i 2	N/A	Uprava Ministarstvo		N/A	
Uspostavljanje sabirnih centara	Definisanje lokacija, izgradnja i organizacija	ZOV i Pravilnici za nusproizvode	Ne postoje sabirni centri.	Ministarstvo Uprava	Biznis plan	IPA 2018 Budžet Donacije	
Definisanje pravila za stavljanje na tržište dobijenih proizvoda	U skladu sa propisima	ZOV i Pravilnici za nusproizvode	Nusproizvodi se trenutno ne prerađuju.	Ministarstvo Uprava	Biznis plan Ovaj Plan Propisi	N/A	

Cilj	Aktivnosti	Zakonski osnov*	Trenutno stanje	Nadležnost	Predlog aktivnosti	Finansiranje i troškovi	Rokovi / Status**
Obuka inspektora i uspostavljanje plana kontrola.	Organizovanje obuka, izrada procedura, instrukcija, uputstava i Plana službene kontrole, u skladu sa propisima	ZOV i Pravilnici za nusproizvode	Inspektori su imali sporadične obuke kroz projekte i TAIEX.	Ministarstvo Uprava	Organizovanje obuka, izrada procedura, instrukcija, uputstava i Plana službene kontrole.	Budžet Donacije TAIEX BTSE	

*U izradi je Zakon o nusproizvodima životinjskog porijekla, i isti će biće usklađen sa Uredbom (EZ) br.1069/2009 Evropskog parlamenta. Nakon objavljivanja zakona Uprava će pristupiti i dodatnom usklađivanju i implementaciji Implementirajuće Uredbe (EZ) br. 142/2011 Evropskog parlamenta.

**Rokovi/status za ispunjavanje obaveza iz Akcionog plana nijesu dati u Tabeli 5. Razlog tome je što je u MPŠV u toku evaluacija pristiglih ponuda za sljedeće tendere:

1. Izrada idejnog projekta, tenderske dokumentacije, geotehničkih istraživanja, reviziju glavnog projekta i nadzor građevinskih radova za postrojenje za preradu nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP) u Crnoj Gori;
2. Priprema procjene uticaja na životnu sredinu i društvo za izgradnju i rad postrojenja za preradu nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP) u Crnoj Gori; i
3. Kampanja podizanja svijesti o razvoju održivog sistema upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla (ABP) u Crnoj Gori.

U skladu sa planom implementacije rok za izradu idejnog rješenja je 6 mjeseci plus 2 mjeseca za pripremu tenderskog dokumenta za izradu glavnog projekta i građevinske radove, a rok za izradu studije uticaja na životnu sredinu i društvo je 8 mjeseci od dana potpisivanja ugovora.